

ตามหาจารึกเสาหลักเส้นที่ 0, 100, 200 และ 300 ของคลองภาษีเจริญ¹

ดร.ตรงใจ หุตางกูร²

นัทฤกษ์ ยอดตราช³

นำเรื่อง

เมื่อ พ.ศ. 2408 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ดำริให้มีการขุดคลองเพื่อขยายความเจริญทางเศรษฐกิจระหว่าง 3 ลุ่มน้ำ จากเจ้าพระยา ผ่านท่าจีน บรรจบแม่กลอง โดยคลองขุดเป็นแนวตรงเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีนนั้นชื่อว่า “คลองภาษีเจริญ” มีความยาว 620 เส้น เท่ากับ 24.8 กิโลเมตร และคลองขุดแนวตรงอีกคลองที่เชื่อมแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลองนั้นชื่อว่า “คลองดำเนินสะดวก” มีความยาว 840 เส้น เท่ากับ 33.6 กิโลเมตร เนื่องจากลำคลองทั้ง 2 เป็นแนวตรง ดังนั้น จึงต้องจัดทำจุดอ้างอิงระยะขึ้นมาสำหรับการเดินทาง โดยแบ่งระยะทางตามระบบประเพณีไทยที่เรียกว่า “เส้น” โดยทุกระยะทาง 100 เส้น จะปักเสาหลักขึ้น 1 ต้น หน่วยวัดระยะที่เรียกว่า “เส้น” นี้ เทียบกับระบบเมตริกที่ประเทศไทยใช้กันในปัจจุบันได้ว่า 100 เส้น เท่ากับ 4 กิโลเมตร

จากการศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับเสาหลักเส้นของคลองทั้งสองของโครงการการศึกษาวิจัยสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนชายฝั่งทะเลอ่าวไทยบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาถึงลุ่มแม่น้ำท่าจีน⁴ พบว่า เสาหลักเส้นบนคลองดำเนินสะดวกยังอยู่ครบถ้วนสมบูรณ์ดี และดูเหมือนว่าจะได้รับการเชิดชูให้เป็นสัญลักษณ์สำคัญของชุมชนที่เสาเหล่านั้นปักอยู่ เพราะมีการปรับปรุงสถานที่ ทาสี และดูแลความสะอาดโดยชุมชน ยกเว้นเพียงเสาหลักเส้นที่ 0 ที่คณะทำงานโครงการดังกล่าว ไม่สามารถเข้าถึงได้ ในทางกลับกัน เสาหลักเส้นตามแนวคลองภาษีเจริญกลับไม่ค่อยได้รับความสนใจมากนักจากชุมชน โดยเฉพาะเสาหลักเส้นที่ปักอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร ทั้งนี้อาจเป็นเพราะมีการพัฒนาพื้นที่ริมสองฝั่งคลองอย่างรวดเร็ว และทำให้เสาบางต้นสูญหายไปตามกาลเวลา ในขณะที่บางต้นยังหลงเหลืออยู่ ดังนั้น สถานภาพของเสาหลักเส้นแต่ละต้นของคลองภาษีเจริญจึงมีสภาพแตกต่างกันไป กล่าวคือ ในเขตกรุงเทพมหานคร ไม่พบรายงานว่ามีเสาหลักเส้นที่ 0, 100 และ 200 แต่เสาหลักเส้นที่ 300 นั้น ยังคงอยู่ในสภาพดี⁵ ส่วนเสาหลักเส้นในเขตจังหวัดสมุทรสาครนั้น คณะวิจัยโครงการการศึกษาวิจัยสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนชายฝั่งทะเลอ่าวไทยบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาถึงลุ่มแม่น้ำท่าจีน ได้ลงพื้นที่เพื่อตรวจสอบสถานภาพของเสาแล้วพบว่า เสาหลักเส้นที่ 400 อยู่ในสภาพดีและได้รับการดูแลรักษาจากราษฎรที่เสาหลักนี้ปักอยู่ข้างบ้าน เสาหลักเส้นที่ 500 สูญหายไปแล้ว โดยคณะวิจัย

¹ รูปแบบอ้างอิง:

ตรงใจ หุตางกูร, นัทฤกษ์ ยอดตราช, 2560. ตามหาจารึกเสาหลักเส้นที่ 0, 100, 200 และ 300 ของคลองภาษีเจริญ.

อินเทอร์เน็ต: เว็บไซต์ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน): www.sac.or.th/th/article/

² หัวหน้าโครงการการศึกษาวิจัยสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนชายฝั่งทะเลอ่าวไทยบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาถึงลุ่มแม่น้ำท่าจีน, นักวิชาการ กลุ่มงานวิจัยและพัฒนา ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

³ ผู้ช่วยวิจัยประจำโครงการการศึกษาวิจัยสังคมวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนชายฝั่งทะเลอ่าวไทยบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาถึงลุ่มแม่น้ำท่าจีน, กลุ่มงานวิจัยและพัฒนา ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

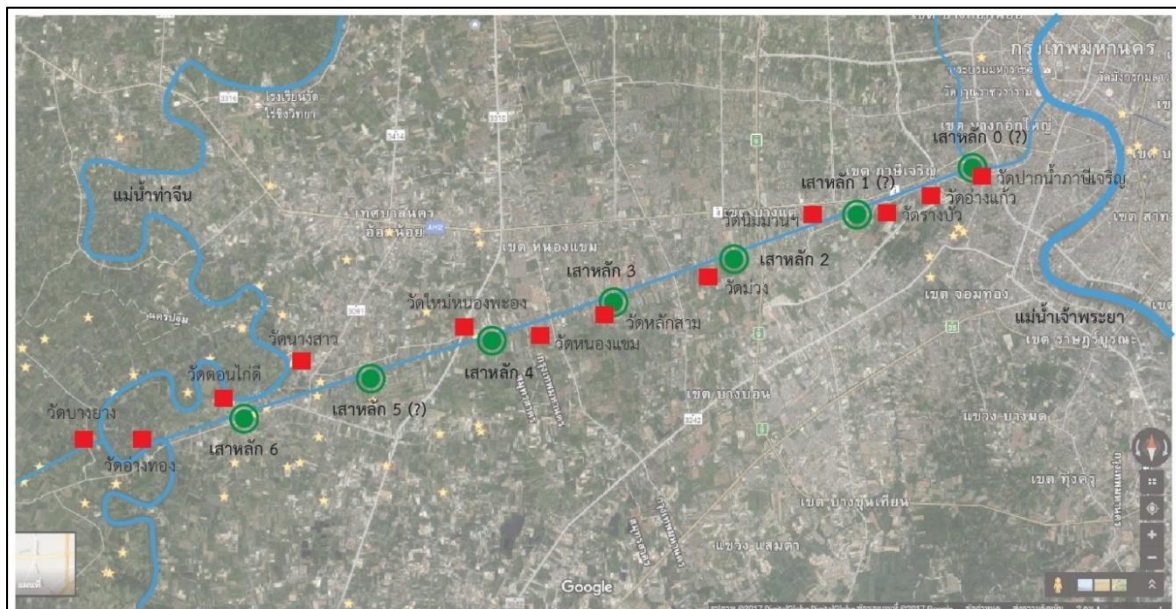
⁴ ตรงใจ หุตางกูร และนัทฤกษ์ ยอดตราช (2560).

⁵ เอนก นาวิกมูล (2552).

สันนิษฐานตามระยะว่า น่าจะเคยปักอยู่บนตลิ่งที่ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของค่ายเพชรรัตนอักษรโยธิน และเสาหลักเส้นที่ 600 อยู่ริ้วบ้านของราษฎรและได้รับการดูแลรักษาอย่างดีจากเจ้าของบ้าน⁶ ฉะนั้น บทความนี้ จึงเป็นการนำเสนอข้อมูลต่อเนื่องจากการศึกษาภาคสนามครั้งที่แล้ว โดยครั้งนี้เน้นไปที่การลงสนามสำรวจเสาหลักเส้นของคลองภาษีเจริญในเขตกรุงเทพมหานคร

แผนการสำรวจ

การสำรวจครั้งนี้ มุ่งไปที่การค้นหาเสาหลักเส้นที่ 0, 100 และ 200 เพราะยังไม่พบว่าเคยผู้ใดมีรายงานมาก่อน คณะทำงานเริ่มต้นด้วยการคาดคะเนตำแหน่งจุดตั้งเสาหลักเส้นที่หนึ่ง โดยกำหนดระยะห่างระหว่างแต่ละเสาเท่ากับ 4 ± 0.11 กิโลเมตร ลงบนแผนที่ภาพถ่ายดาวเทียม ระยะทางตั้งแต่ปากคลองภาษีเจริญ ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่งของเสาหลักศูนย์ จนถึงหน้าวัดหนองแขม (กรุงเทพฯ) ซึ่งเป็นตำแหน่งของเสาหลักเส้นที่ 300 ได้ระยะทาง 15.30 กิโลเมตร

แผนที่แสดงตำแหน่งเสาหลัก ริมหคลองภาษีเจริญ

อุปกรณ์สำหรับศึกษาจารึกและทำความสะอาด

การเดินทางสำรวจบนทางเท้าเลียบบคลองภาษีเจริญ

⁶ ตรงใจ หุตางกูร และนัทฤกษ์ ยอดราช (2560).

ในการนี้ คณะทำงานจึงได้จัดเตรียมอุปกรณ์ทำความสะอาด ได้แก่ แปรง ผ้า และน้ำ และสิ่งที่ต้องใช้อุปกรณ์ของจารึกให้ชัดเพื่อการถ่ายภาพคือ แป้งมันสำปะหลัง ซึ่งมีคุณสมบัติเมื่อแห้งแล้วเกาะตัวได้ดี คณะทำงานเริ่มต้นการสำรวจที่วัดหลักสาม เพื่อสำรวจสภาพปัจจุบันของเสาหลักเส้นที่ 300 หลังจากที่ เอนก นาวิกมูล ได้เคยรายงานสภาพไว้แล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2552 จากนั้นจึงเดินทางไปยังวัดม่วง เพื่อเดินสำรวจหาเสาหลักเส้นที่ 200 และเดินทางไปวัดรางบัว เพื่อเดินสำรวจหาเสาหลักเส้นที่ 100 สุดท้ายเดินทางไปวัดปากน้ำภาษีเจริญเพื่อเดินสำรวจหาเสาหลักเส้นที่ 0 ผลการเดินสำรวจพบเพียงเสาหลักเส้นที่ 300 และ 200 เท่านั้น ไม่พบเสาหลักเส้นที่ 100 และ 0 รายละเอียดการสำรวจและการถ่ายภาพมีดังนี้

เสาหลักเส้นที่ 300

ตั้งอยู่ริมคลองภาษีเจริญ ในพื้นที่ของวัดหลักสาม แขวงหนองแขม เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร พิกัด 13.685277, 100.363316 จุดสังเกตที่ใกล้เคียงที่ตั้งจารึกคือ “ศาลเจ้าแม่หลักสาม” จารึกนี้ เอนก นาวิกมูล เคยรายงานไว้แล้วในหนังสือ “หลัก-ฐาน-บ้าน-เมือง” เมื่อ พ.ศ. 2552 สำหรับคำจารึกที่พบบนเสาหลักเส้นที่ 300 มีรายละเอียดดังนี้

บรรทัด	คำจารึก
	เสาหลักเส้นที่สามร้อย
๑	สามร้อยเส้น
๒	三伯信
๓	THREE HUNDRED SEN
๔	๓๐๐

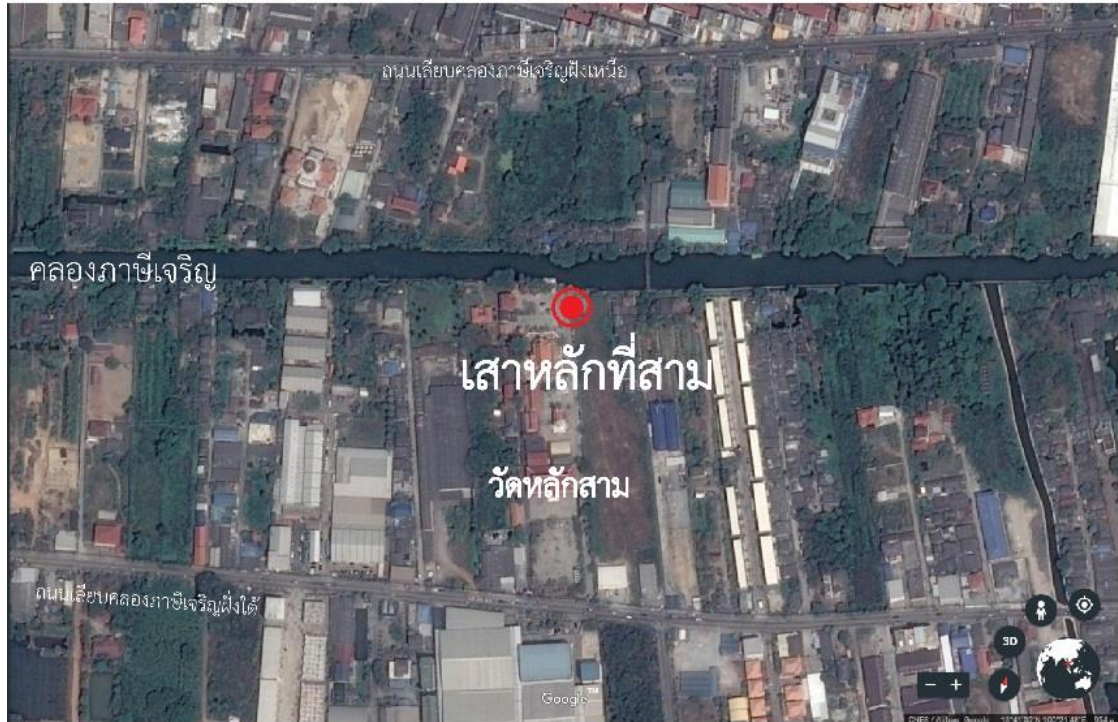
เสาหลักเส้นที่ 300 วัดหลักสาม
เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร

การลงแป้งบนเส้นจารึกเพื่อถ่ายภาพ

เสาหลักเส้นที่สามร้อย และศาลเจ้าแม่หลักสาม

แผนที่แสดงตำแหน่งเสาหลักเส้นที่ 300, ดัดแปลงจาก google earth, 2017

เสาหลักเส้นที่ 200

ตั้งอยู่ในพื้นที่แขวงหลักสอง เขตบางแค กรุงเทพมหานคร พิกัด 13.697676, 100.399027 โดยตำแหน่งดังกล่าวเป็นพื้นที่ริมคลองของราษฎร จุดที่ตั้งเสาหลักสามข้างไกลจากวัดม่วงแต่สามารถเข้าถึงได้ด้วยทางเดินเท้าเลียบบคลองภาษีเจริญ นั่นคือห่างจากทำนบน้ำหน้าวัดม่วงไปทางทิศตะวันออกประมาณ 770 เมตร เมื่อใกล้ถึงเสาหลักเส้นนี้ ฝั่งน้ำทางซ้ายมือจะเห็น “ศาลเจ้าใหญ่” และทางฝั่งที่เดินก็มีต้นไทรขนาดใหญ่สังเกตว่าใกล้จะถึงที่ตั้งแล้ว เสาหลักเส้นหลักนี้ ยังอยู่ในสภาพดี แต่ขาดการดูแลรักษา จึงมีตะไคร่น้ำแห้งเกาะอยู่ค่อนข้างหนา การทำงานถ่ายภาพจึงต้องขัดตะไคร่น้ำแห้งออกเสียก่อนจึงจะลงแบ่งอุดร่องจารึกได้ น่าสนใจว่า ในเชิงประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแล้ว เสาหลักเส้นที่ 200 มีความสำคัญในแง่ของการตั้งชื่อเรียกเขตการปกครองว่า ตำบลหลักสอง และ แขวงหลักสอง ดังนี้

พ.ศ. 2445 - 2472 ปราบกัรร่องรอยว่าเสาหลักเส้นที่ 200 ได้รับการอ้างอิงเป็นหมุดหมายของพื้นที่ด้วยคำว่า “หลักสอง” ซึ่งเป็นชื่อตำบลหนึ่งในสี่ตำบลของเขตการปกครองในอำเภอหนองแขม (มี 4 ตำบล ต.หนองแขม ต.หนองค้างพลู ต.หลักสอง ต.หลักหนึ่ง)

พ.ศ. 2472 – 2501 มีการยุบอำเภอหนองแขม เป็นกิ่งอำเภอให้อยู่ในการปกครองของอำเภอภาษีเจริญ

พ.ศ. 2501 - 2515 ยกฐานะอำเภอหนองแขมขึ้นใหม่ ตำบลหลักสอง จึงอยู่ในสังกัดอำเภอหนองแขม

พ.ศ. 2515 อำเภอหนองแขมถูกยกฐานะเป็นเขตหนองแขม ฉะนั้น “ตำบลหลักสอง” จึงถูกเปลี่ยนเป็น “แขวงหลักสอง”

พ.ศ. 2540 แขวงบางแค เขตภาษีเจริญ ถูกยกฐานะขึ้นโดยรวบรวมเอาแขวงใกล้เคียง ได้แก่ แขวงหลักสอง แขวงบางไผ่ แขวงบางแคเหนือ ได้ตั้งเป็น “เขตบางแค” ขึ้น และใช้กันมาจนถึงปัจจุบัน

เสาหลักเส้นที่ 200 ห่างจากวัดม่วงราว 770 เมตร
แขวงหลักสอง เขตบางแค กรุงเทพมหานคร

บรรทัด	คำจารึก
	เสาหลักเส้นที่สองร้อย
๑	สองร้อยเส้น
๒	二佰信
๓	TWO HUNDRED SEN
๔	๒๐๐

การขัดล้างตะไคร่น้ำแห้ง ก่อนลงแป้งบนเส้นจารึกเพื่อถ่ายภาพ

ศาลเจ้าใหญ่ หลักสองบางแค ริมคลองภาษีเจริญ

แผนที่แสดงตำแหน่งเสา, ภาพถ่ายดาวเทียม: ดัดแปลงจาก google earth, 2017

เสาหลักเส้นที่ 100

คณะทำงานสันนิษฐานที่ตั้งของเสาหลักเส้นนี้ว่า ควรตั้งอยู่ในพื้นที่ของแขวงบางหว้า เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร เมื่อประมาณตำแหน่งที่วัดระยะจากเสาหลักเส้นที่ 200 มา 4.10 กิโลเมตร จะตรงกับพิกัด 13.710242, 100.434846 ซึ่งพื้นที่รกร้างสลับกับเขตรั้วของราษฎร แต่จากการเดินสำรวจนั้น คณะทำงานไม่พบเสาหลักเส้นนี้ เพราะพื้นที่สันนิษฐานนั้นอยู่ในเขตกำแพงบ้านของราษฎร หรือถ้าเป็นที่รกรากก็มองไม่เห็นร่องรอยของเสาเช่นกัน นอกจากนี้ การสัมภาษณ์ราษฎรที่อยู่ในพื้นที่มาแต่กำเนิด ได้ข้อมูลว่า ราษฎรคนดังกล่าวไม่เคยได้พบเห็นเสาหลักเส้นแบบนี้เลย คณะทำงานสันนิษฐานว่า เสานี้อาจถูกเก็บรักษาไว้ในบ้านของราษฎร หรือ ไม่ก็คงถูกน้ำเซาะตลิ่งจมหายไปนานแล้ว คณะทำงานมีข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับเสาหลักเส้นที่ 100 กับประวัติของภูมินามดังนี้คือ

พ.ศ. 2445 หลักฐานที่แสดงว่าเสาหลักเส้นนี้ยังอยู่คือ การที่เสานี้ถูกใช้เป็นจุดอ้างอิงตำแหน่งในการตั้งชื่อเขตการปกครองว่า **ตำบลหลักหนึ่ง** ซึ่งอยู่ในอำเภอหนองแขม จังหวัดธนบุรี อย่างไรก็ตาม ชื่อดังกล่าวถูกใช้จนถึงช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เพราะหลักฐานในชั้นหลังได้ใช้ชื่อเป็น “ตำบลบางแค” แทน

พ.ศ. 2445 - 2472 อยู่ในการปกครองของอำเภอหนองแขม (มี 4 ตำบล ต.หนองแขม ต.หนองค้างพลู ต.หลักสอง ต.หลักหนึ่ง)

พ.ศ. 2472 - 2501 ยุบอำเภอหนองแขม เป็นกิ่งอำเภอ อยู่ในการปกครองของอำเภอภาษีเจริญ

พ.ศ. 2501 - 2515 (ปี 2501 ยกฐานะอำเภอหนองแขมขึ้นใหม่) ตำบลบางแค สังกัดอำเภอภาษีเจริญ

พ.ศ. 2515 อำเภอภาษีเจริญ ถูกยกฐานะเป็นเขตภาษีเจริญ ฉะนั้น “ตำบลบางแค” เปลี่ยนเป็น “แขวงบางแค”

พ.ศ. 2540 แขวงบางแค ถูกยกฐานะขึ้นโดยรวบรวมเอาแขวงใกล้เคียงอาทิ แขวงหลักสอง แขวงบางไผ่ เป็นต้น ได้ตั้งเป็น “เขตบางแค” ขึ้นในปัจจุบัน ฉะนั้น **ตำบลหลักหนึ่ง ปัจจุบันคือ แขวงบางแค เขตบางแค**

พื้นที่รกร้างริมคลองภาษีเจริญ

คลองภาษีเจริญ บริเวณหน้าวัดรางบัว

ศาลเจ้าพ่อกวานอู

เสาหลักบอกเขตคลองสาธารณะ
สร้างโดยกรุงเทพมหานคร สมัยปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลเชิงประวัติมีความขัดแย้งกับข้อมูลขอบเขตการปกครองในปัจจุบัน กล่าวคือเมื่อกำหนดตำแหน่งสันนิษฐานจุดตั้งเสาหลักเส้นที่หนึ่ง ด้วยวิธีวัดตามระยะทาง 4 ± 0.11 กิโลเมตร จากเสาหลักเส้นใกล้เคียง ด้วยวิธีคาดคะเนลงบนแผนที่ภาพถ่ายดาวเทียมแล้วปรากฏว่า “บริเวณสันนิษฐานจุดตั้งเสาหลักเส้นที่หนึ่ง” อยู่ในท้องที่การปกครองของ “แขวงบางหว้า เขตภาษีเจริญ” โดยห่างจากแนวเขต “แขวงบางแค เขตบางแค” ไปทางทิศตะวันออกถึง 900 เมตร

แผนที่แสดงบริเวณสันนิษฐานที่ตั้งของเสาหลักเส้นที่ 100, ดัดแปลงจาก google earth, 2017

เสาหลักเส้นที่ 0

คณะทำงานสันนิษฐานตำแหน่งของเสาหลักเส้นที่ศูนย์ว่า ควรตั้งอยู่บริเวณปากคลองภาษีเจริญที่เชื่อมกับคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพื้นที่วัดปากน้ำภาษีเจริญ โดยน่าจะใกล้เคียงกับพิกัด 13.722761, 100.470395 แต่จากการเดินสำรวจในพื้นที่สันนิษฐานแล้ว กลับไม่พบร่องรอยของเสาหลักนี้เลย ทั้งในเชิงกายภาพและการบอกเล่าจากเจ้าอาวาสวัด

ศาลาทำน้ำวัดปากน้ำภาษีเจริญ

ประตูน้ำคลองภาษีเจริญ

ปากน้ำคลองภาษีเจริญเชื่อมคลองบางกอกใหญ่

คลองภาษีเจริญช่วงถัดจากประตูน้ำเป็นต้นไป

แผนที่แสดงบริเวณสันนิษฐานที่ตั้งของเสาหลักเส้นที่ 0, ดัดแปลงจาก google earth, 2017

สรุป

ผลการสำรวจภาคสนาม ทำให้สามารถสรุปสถานภาพปัจจุบันของเสาหลักเส้นบนคลองภาษีเจริญได้ว่า ตามหลักการที่เทียบการใช้เสาหลักบอกระยะทางบนคลองดำเนินสะดวกนั้น การปักเสาเริ่มจาก “หลักศูนย์” จากนั้นจึงเพิ่มขึ้นทุกๆ 100 เส้น (ราว 4 กิโลเมตร) ดังนั้น บนคลองภาษีเจริญมีเสาหลักเส้นทั้งหมด 7 หลัก แต่สถานภาพปัจจุบันจากการสำรวจโดยคณะทำงานพบว่า เหลืออยู่เพียง 4 หลัก คือ เสาหลักเส้นที่ 200, 300, 400 และ 600 และไม่พบร่องรอย 3 หลัก คือ เสาหลักเส้นที่ 0, 100, และ 500

บรรณานุกรม

ตรงใจ หุตางกูร และ นัทฤกษ์ ยอดราช, ๒๕๖๐. **กลุ่มจารึกเสาหลักเส้นคลองภาษีเจริญ-ดำเนินสะดวก ในจังหวัดสมุทรสาคร**. อินเทอร์เน็ต: เว็บไซต์ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน): www.sac.or.th/th/article

อเนก นาวิกมูล, ๒๕๕๒. **หลัก-ฐาน-บ้าน-เมือง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แสงดาว.

Google Earth, 2017. **Application: Google Earth (7.1.8.3036)**. Google Inc.

Available: <https://earth.google.com/>

Google Maps, 2017. **Internet:** “Khet Nong Khaem” In **Google Maps**. California: Google Inc..

Accessed: September 29, 2017. URL: <https://maps.google.co.th>

MDBG, 2017. **Internet: English to Chinese Dictionary**. Accessed: September 29, 2017.

URL: <https://www.mdbg.net/chinese/dictionary>